

Η αρχαία Αθηναϊκή Δημοκρατία

του Θανάση Τσακίρη

Ο περισσότερος κόσμος συσχετίζει, εδώ μερικές εκατονταετίες, συσχετίζουν τη δημοκρατία με την ανθρώπινη χειραφέτηση χάρη στο συνδυασμό της λογικής, της οικονομικής μεγέθυνσης και της λαϊκής κυριαρχίας. Πίσω έμεινε η άγνοια, η εξάρτηση, η παράδοση και θεϊκό δίκαιο. Όλα τίθενται στο μικροσκόπιο της γνώσης που θεωρείται το κριτήριο της αλήθειας. Οι άνθρωποι βλέπουν ως αναπόφευκτο το σύνδεσμο μεταξύ της τεχνικής αποτελεσματικότητας, της πολιτικής ελευθερίας, της πολιτιστικής ανοχής και της προσωπικής ευτυχίας.¹

Κι όμως, συχνά κυριευόμαστε από παλιές και νέες φοβίες και ανασφάλειες για το παρόν και το μέλλον της δημοκρατίας. Παρ' ότι χειραφετηθήκαμε από δεκάδες προκαταλήψεις διαπιστώνουμε ότι η τεχνολογία, εκτός από την βελτίωση της ζωής των καθημερινών ανθρώπων, συμβάλλει και στην ενίσχυση των πάσης φύσεως θεσπισμένων και άτυπων εξουσιών. Πάνω που απέκτησαν το δικαίωμα της ψήφου, οι εργάτες που υφίστανται την αλλοτρίωση και την αποξένωσή τους στους εκμηχανισμένων χώρων εργασίας μεταμορφώνονται σε απαθή εξαρτήματα των τειλορικών, φορντικών και νεοφορντικών συστημάτων εργασίας. Επαναστάσεις που υποσχέθηκαν ένα φωτεινό μέλλον, με εργάτες, αγρότες και στρατιώτες συμμετόχους στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής διαμέσου των συμβουλίου τους, κατέληξαν σε κομματικές – κρατικές δικτατορίες. Ένα διάσημο ρητό, όμως, λέει πως «η ελπίδα πεθαίνει τελευταία». Εκτός του «ποτέ μη λές ποτέ» στην Πολιτική, πρέπει να βρούμε επιχειρήματα για να στηρίξουμε μια κριτική και συγκρατημένη αισιοδοξία για το μέλλον της δημοκρατίας.

Ας τα πάρουμε, όμως, όλα από την αρχή. Ως «Δημοκρατία» ορίζουμε την κυριαρχία του λαού, του Δήμου. Η απαρχή της δημοκρατίας βρίσκεται στην Αρχαία Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στην Αρχαία Αθήνα. Στην κυβέρνηση συμμετέχουν οι πολίτες και κατευθύνουν τις υποθέσεις και τις δραστηριότητες ενός κράτους. Η κυβέρνηση αυτή δεν είναι μιας ταξικής ομάδας, κάποιας «εκλεκτής ελίτ», ενός αυταρχικού ηγέτη. Η έννοια αυτή διευρύνθηκε σε μια φιλοσοφία που στηρίζεται στο δικαίωμα και τη δυνατότητα ενός λαού να ελέγχει –έμμεσα ή άμεσα – τους θεσμούς του για τους δικούς του σκοπούς. Η φιλοσοφία της δημοκρατίας δίνει μεγάλη αξία στην ισότητα των πολιτών και την ελευθερία από κάθε περιορισμό, καταναγκασμό που δεν έχει θεσπιστεί από τον ίδιο το λαό. Η δημοκρατία άνθισε στην εποχή των

¹ Touraine, Alain (1997) *What Is Democracy?*. Boulder, CO: Westview Press. Place of publication: Publication year:

αρχαίων πόλεων-κρατών κι εκφράστηκε πολύ πιο καθαρά στην Αθήνα. Οι εκπαιδευμένοι πολιτικά πολίτες, μέλη της συνέλευσης, συμμετείχαν άμεσα στη διαμόρφωση και ψήφιση των νόμων. Αυτή η μορφή δημοκρατίας μπορούσε να ισχύει σε μικρά κράτη, όπως ήταν οι αρχαίες πόλεις-κράτη του ελληνικού κόσμου. Η αθηναϊκή δημοκρατία χάθηκε όταν υποτάχθηκε στην κυριαρχία στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία η οποία είχε ήδη καταλύσει την κυριαρχία των ιταλικών δημοκρατικών πόλεων-κρατών.

Στους νεώτερους χρόνους και με τη δημιουργία των εθνών-κρατών η δημοκρατία πήρε τη μορφή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Σύμφωνα με τον Άντονι Γκίντενς η δημοκρατία είναι ένα σύστημα που αφορά τον πραγματικό ανταγωνισμό μεταξύ των κομμάτων για θέσεις εξουσίας. Σε μια δημοκρατία διενεργούνται σε τακτικά διαστήματα δίκαιες εκλογές στις οποίες μπορεί να συμμετέχει το σύνολο του πληθυσμού. Αυτά τα δικαιώματα δημοκρατικής συμμετοχής πάνε χέρι-χέρι με τις πολιτικές ελευθερίες, δηλαδή την ελευθερίες έκφρασης και διαλόγου καθώς και με την ελευθερία της δημιουργίας και ένταξης σε πολιτικά κόμματα και οργανώσεις.²

Ποια ήταν τα ιδεώδη της αρχαίας Αθηναϊκής Δημοκρατίας;

- Ισότητα
- Ελευθερία
- Σεβασμός του Νόμου και της Δικαιοσύνη

Σε κανένα από τα έργα των μεγάλων φιλοσόφων και ιστορικών της αρχαιότητας δεν μπορούμε να βρούμε λεπτομερειακή ανάλυση και περιγραφή της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Οι πηγές που χρησιμοποιούνται για να συγκροτήσουμε την εικόνα μας είναι διάφορα αποσπάσματα κειμένων, ευρήματα αρχαιολογικών και ιστορικών ερευνών και, όπως γράφει ο Ντέιβιντ Χελντ «το έργο της κριτικής 'αντιπολίτευσης'» του δημοκρατικού πολιτεύματος, όπως ο Αριστοτέλης και ο Πλάτωνας.³ Τα πολιτικά ιδεώδη της Αθηναϊκής τα εξέθεσε ο Περικλής στον *Επιτάφιο*. Περιγράφει μια κοινότητα όπου:

- Όλοι οι πολίτες μπορούν, κι επιπλέον οφείλουν, να συμμετέχουν στη διαμόρφωση μιας κοινής ζωής.
- Ο δήμος είχε κυρίαρχη εξουσία στις νομοθετικές και δικαστικές λειτουργίες (άμεση συμμετοχή στις κρατικές υποθέσεις).
- Υπήρχε γενική αναγνώριση της αρχής της δημόσιας αρετής (το «δημόσιο» και το «ιδιωτικό»).

² Giddens, Anthony (2000) *Runaway World*. New York, NY: Routledge.

³ Ντέιβιντ Χελντ (2007) *Μοντέλα δημοκρατίας*. Αθήνα: Πολύτροπο

- Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του πολίτη συνδέονταν με τη δική του θέση. Εκπορεύονταν από τη *δική του* ύπαρξη ως πολίτη. Ήταν, δηλαδή, *δημόσια* δικαιώματα και καθήκοντα.
- Η ενάρετη ζωή ήταν δυνατή μόνο στην πόλη.
- Ο πολίτης, ενεργός και δραστήριος, εντασσόταν σε μια διαδικασία αυτοκυβέρνησης: οι κυβερνώντες έπρεπε να είναι και κυβερνώμενοι.
- Λάμβαναν χώρα «σωστές συζητήσεις», δηλαδή ελεύθερος και απρόσκοπτος διάλογος. Εγγύηση του διαλόγου αυτού ήταν η ισηγορία, δηλαδή το *ισότιμο* δικαίωμα ομιλίας στο κυρίαρχο όργανο που ήταν η *Εκκλησία του Δήμου*.
- Οι άνθρωποι διέθεταν τη δυνατότητα, παρά τις διαφορές ως προς την προέλευση και τις ιδιότητες, να εκφράζουν και να μεταβάλλουν την ιδέα τους για το αγαθό μέσω της πολιτικής *αλληλεπίδρασης*.
- Οι αποφάσεις λαμβάνονταν στη βάση του επιχειρήματος (πειθώ) και όχι στηριζόμενες στο έθιμο, τη συνήθεια ή τη γυμνή βία.
- Ο Νόμος αντιπαραθετόταν στην Τυραννία κι επομένως η Ελευθερία συνεπαγόταν το σεβασμό του Νόμου.
- Οι ιδέες του κράτους δικαίου, της ορθής διαδικασίας και της συνταγματικής κυβέρνησης βρίσκουν την πρώτη έκφρασή τους στην Πολιτική της Αθηναϊκής πόλης-κράτος.

Περιγραφή της Δημοκρατίας από τον Αριστοτέλη

Βασική αρχή της Δημοκρατίας είναι η Ελευθερία. Μόνο σε αυτό το πολίτευμα απολαμβάνουν την ελευθερία κι επιπλέον γιατί κατ' εξοχήν στόχος (end) της δημιουργίας της είναι η ελευθερία.

Κύριο χαρακτηριστικό της ελευθερίας είναι το ότι ο κάθε πολίτης γίνεται εκ περιτροπής άρχων και αρχόμενος, καθόσον ότι το δημοκρατικό δίκαιο στηρίζεται στην κατ' αριθμόν ισότητα και όχι στην κατ' αξίαν ισότητα κι έτσι κάθε πολίτης έχει ίσα δικαιώματα.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ελευθερίας είναι το να ζει κανείς όπως θέλει. Αυτό είναι αποτέλεσμα της ελευθερίας ενώ αποτέλεσμα της δουλείας είναι να μην μπορεί ο δούλος όπως θέλει. Με βάση αυτή την αρχή ο πολίτης δεν υπόκειται σε καμία εξουσία.

Δημοκρατικοί είναι οι εξής θεσμοί:

- Το να εκλέγονται όλοι οι άρχοντες από όλους τους πολίτες.
- Το να γίνονται άρχοντες όλοι καθενός από τους πολίτες κάθε πολίτης εκ περιτροπής άρχων όλων των πολιτών.

- Το να δίνονται τα πολιτικά αξιώματα διά κληρώσεων ή όλα ή όσα δεν έχουν ανάγκη πείρας ή ειδικών γνώσεων.
- Το να μην απαιτείται κανένα εισόδημα ή να απαιτείται το ελάχιστο δυνατό για να εκλεγεί κάποιος σε πολιτικό αξίωμα.
- Το να μην μπορεί να αναλάβει κανείς το ίδιο αξίωμα δύο φορές πριν το αναλάβουν όλοι οι δικαιούμενοι ή τουλάχιστον σπάνια και μόνο τα σπουδαία εκτός των πολεμικών.
- Το να είναι μικρή η περιοχή της εξουσίας κάθε άρχοντα ή για όλα τα αξιώματα ή για όσο δυνατόν τα περισσότερα.
- Το να γίνονται δικαστές όλοι οι πολίτες, και από όλους, με γενική αρμοδιότητα για όλες τις υποθέσεις και έχουσες με την κυριαρχία της πόλης.
- Το να είναι κυρίαρχη η Εκκλησία του Δήμου για όλα τα ζητήματα, καμία δε αρχή να μην είναι κυρίαρχη για κανένα ζήτημα ή για όσο το δυνατόν λιγότερα ή για τα σπουδαιότερα και η Βουλή να αποφαινεται ως κυρίαρχο σώμα.

Συμπεράσματα:

- Η ισότητα είναι η πραγματική πρακτική βάση της ελευθερίας.
- Η ισότητα είναι η ηθική βάση της ελευθερίας.

Θεσμικά χαρακτηριστικά

Ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας της αρχαίας Αθηναϊκής δημοκρατίας ενέπνευσε τους Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς καθώς και την Παρισινή Κομμούνια (1871).

ΠΟΛΙΤΕΣ

(Αθηναίοι άνδρες άνω των 20 χρόνων, διαιρεμένοι σε δέκα «φυλές», σύμφωνα με τον τόπο διαμονής τους)

(Οι φυλές καλύπτουν περίπου ένα σύνολο 140 δήμων που ήταν μονάδες τοπικής διοίκησης)

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

(Το κυρίαρχο όργανο, με 40 τουλάχιστον συνόδους καθ' έτος. Υπήρχε απαρτία όταν συγκεντρώνονταν 6.000 πολίτες για τακτικές συνόδους και άλλες ειδικές περιπτώσεις.)

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ 500

(Εκτελεστικό και καθοδηγητικό όργανο της Εκκλησίας του Δήμου,
αποτελούμενο από άνδρες άνω των 30 χρόνων)

Θέματα συζήτησης στην Εκκλησία του Δήμου:

- Νομικό πλαίσιο για τη διατήρησή της δημόσιας τάξης.
- Οικονομικά και άμεση φορολογία
- Οστρακισμός
- Εξωτερικές υποθέσεις: αξιολόγηση των στρατιωτικών και ναυτικών επιχειρήσεων, κήρυξη πολέμου, σύναψη ειρήνης.

Το ιδεώδες στη λήψη αποφάσεων ήταν η Συναίνεση (ομοφωνία). Σε περίπτωση διαφωνιών ή σύγκρουσης συμφερόντων ακολουθούσε ψηφοφορία. Η ψηφοφορία δεν χρησίμευε μόνο για την ακριβή καταγραφή των διαφορετικών γνώμων αλλά ήταν και ένας διαδικαστικός μηχανισμός για την νομιμοποίηση μιας λύσης σε επείγοντα θέματα και προβλήματα.

Η Εκκλησία του Δήμου ήταν ιδιαίτερα πολυπληθές πολιτικό σώμα και η συγκρότηση των ημερησίων διατάξεων των συνελεύσεων της ήταν κάτι σαν σταυρόλεξο για πάρα πολύ δυνατούς λύτες, όπως θα λέγαμε σήμερα. Το ίδιο ίσχυε και την προπαρασκευή των νομοσχεδίων και για την έναρξη πολιτικών πρωτοβουλιών. Γι' αυτό το λόγο στην υποβοήθηση των εργασιών της Εκκλησίας του Δήμου υπήρχε το πιο ευέλικτο σώμα της Πρυτανεύουσας Φυλής 50 ατόμων που είχε θητεία για ένα μήνα. Στην Πρυτανεύουσα Φυλή προέδρευε ένας Επιστάτης (μονοήμερη θητεία). Η Εκκλησία του Δήμου εξέλεγε επίσης τους 10 Στρατηγούς για τους οποίους δινόταν δυνατότητα πολλαπλών ανανεώσεων της θητείας της.

Τα δικαστήρια είχαν οργανωθεί σαν την Εκκλησία του Δήμου. Ήταν ένα πολυπληθές σώμα 201- 501 ενόρκων πολιτών (συχνά και περισσότεροι).

Οι εκτελεστικές λειτουργίες της πόλης ήταν στη δικαιοδοσία των Δημάρχων των οποίων η εξουσία διαχεόταν σε ένα 10μελές συμβούλιο. Οι Δήμαρχοι εκλέγονταν μόνο για μια δωδεκάμηνη θητεία και δικαιούνταν μόνο δύο θητείες στη ζωή τους.

Οι δέκα φυλές έστελναν στη Βουλή 50 από εκπροσώπους η καθεμιά. Οι Δήμοι πρότειναν υποψήφιους σε αναλογία με τον πληθυσμό τους για να τους εκπροσωπούν στη Βουλή των 500 και σε άλλα αξιώματα. Η αρχικά εκλογή των υποψηφίων γινόταν με κλήρωση. Αυτοί που εκλέγονταν αποτελούσαν ένα σώμα. Τελικά, πάλι με κλήρωση εκλέγονταν αυτοί που θα ασκούσαν τα καθήκοντα του αξιώματος. Έτσι, θα γινόταν πράξη η αρχή της ίσης πιθανότητας εκλογής σε δημόσιο αξίωμα. Η θητεία ήταν σύντομη και δεν προβλεπόταν δικαίωμα ανανέωσης. Οι εκλεγέντες λάμβαναν μια αποζημίωση για την άσκηση των καθηκόντων τους και σε ορισμένες περιπτώσεις αυτή χορηγείτο στα μέλη της Εκκλησίας του Δήμου.

Συστήματα λογοδοσίας των αρχόντων:

- Εναλλαγή καθηκόντων
- Κλήρωση
- Άμεση εκλογή

Σκοπός ήταν να αποφεύγονται οι κίνδυνοι άσκησης αυταρχικής πολιτικής και σχηματισμού εκλογικής πελατείας.

Ο μη καθολικός χαρακτήρας της Αθηναϊκής δημοκρατίας

Η κλασική πόλη-κράτος χαρακτηριζόταν από:

- Ενότητα
- Αλληλεγγύη
- Συμμετοχή
- Αυστηρός περιορισμός του δικαιώματος του πολίτη

Οι αρνητικές πλευρές της Αθηναϊκής δημοκρατίας κρινόμενη με τα σημερινά κριτήρια ήταν σημαντικές. Πρώτα από όλα ήταν υπόθεση *αποκλειστικά ελεύθερων ανδρών ηλικίας 30 ετών και πάνω*. Επρόκειτο, λοιπόν, για μια πατριαρχική πολιτεία και κοινωνία. Οι γυναίκες δεν διέθεταν πολιτικά δικαιώματα και τα κοινωνικά δικαιώματά τους ήταν περιορισμένα. Οι παντρεμένες γυναίκες είχαν κάποια παραπάνω δικαιώματα από τις ανύπανδρες. Επίσης δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα ούτε οι «μέτοικοι» ακόμα και αν γενιές επί γενεών ζούσαν εκεί ούτε, βεβαίως, οι «δούλοι» που αποτελούσαν την πλειονότητα (80.000-100.000 ή 60%) των κατοίκων. Άρα, για να είναι η αθηναϊκή δημοκρατία σε θέση να «μεγαλουργεί» έπρεπε να στηρίζεται στην πολιτικά μη αναγνωρισμένη εργασία και οικιακή υπηρεσία των γυναικών, των παιδιών και των δούλων. Επρόκειτο για την «τυραννία των πολιτών». Αλλά, ακόμη, και μεταξύ των πολιτών η ισότιμη κοινωνική θέση δεν σήμαινε και δυνατότητα ισοδύναμης άσκησης πολιτικής.